

Els camps de concentració franquistes a la província de Lleida

Aram Monfort i Coll

UAB-CEFID

RESUM: L'article fa una explicació global del sistema concentracionari franquista a la província de Lleida. A partir de casos concrets, es fa un estudi del naixement, funcionament i evolució d'aquests recintes a Catalunya i, al mateix temps, mostra com va instaurar-se el *Nuevo Estado* a Mollerussa. D'aquesta manera podrà entendre's la complementarietat de les dues dinàmiques repressores (la concentracionària i la penitenciària) que van conformar l'univers repressor durant la guerra i la immediata postguerra. El bon funcionament d'aquest complex entramat repressiu va ser la peça clau per mantenir i consolidar el règim franquista.

PARAULES CLAU: franquisme, camps de concentració, repressió, Mollerussa.

ABSTRACT: The article offers an overall view of the Francoist system of concentration camps in the province of Lleida. It studies, on the basis of concrete cases, the start, operation and development of those installations in Catalonia; at the same time, it shows how the *Nuevo Estado* [New State] was established in the town of Mollerussa. Thus, it will be possible to understand the complementary nature of the two repressive practices (concentrationary and penitentiary) that constituted the repressive universe during the war and the immediate postwar period. The effective performance of this complex repressive framework was the key element to maintain and consolidate the Francoist regime.

KEYWORDS: Francoism, concentration camps, repression, Mollerussa.

CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE EL SISTEMA CONCENTRACIONARI FRANQUISTA: ACLARINT CONCEPTES

Abans de començar amb l'explicació global sobre el sistema concentracionari franquista, cal aclarir certs conceptes essencials. Bàsicament perquè entenguem de què estem parlant.

El primer pas per entendre la història dels camps franquistes, ja sigui a Catalunya com en el conjunt de l'Estat, consisteix a fixar uns paràmetres genèrics comuns que ens permetin identificar-los. Dit amb altres paraules, explicar *què* era un camp, *per a què* servia i *què* el diferenciava d'altres centres provisionals d'evacuació de presoners com podien ser, per citar algun exemple, els Centros Especiales de Evacuación (el de Manresa o la Caserna de Tarragona-Numància de Barcelona), els centres de reunió o parcs de presoners (de les Borges Blanques, de Vimbodí, de Vilanova i la Geltrú o el convent de Sant Domènec a Girona)¹ o, en el cas dels establiments penitenciaris, les presons convencionals (la Model barcelonina o la Provincial de Tarragona) i les presons habilitades (Sant Elies, El Cànem i Palau de les Missions a Barcelona, Pilats a Tarragona i el Seminari Vell a Lleida).²

¹ Archivo General Militar de Ávila (AGMA), Zona Nacional (ZN), Armario 15, Legajo 16, Carpeta 18, "Relación de las fortificaciones de la zona de Cataluña, de las que se tienen informes en esta Subcentral. SECRETO", sin fecha; AGMA, ZN, A 15, L 16, Cp 7, "Plan de avance de los actuales Centros de Evacuación. Cambios que hay que respetar", 3/02/1939; i AGMA, ZN, A 14, L 2, Cp 24, "Estado numérico por Brigadas de los evadidos y prisioneros hechos por la 4ª División, del 26 de diciembre último a 17 del actual", 20/02/1939.

² Archivo Intermedio Militar Pirenaico (AIMP), Capitanía General de la 4ª Región Militar -Asuntos (CGRM-A), C 21, E 24, "Establecimientos penales", 1940; Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Centre Penitenciari d'Hommes de Barcelona (CPHB), Caixa 483; i M. BARALLAT I BARÉS, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 121.

Igualment, abans de centrar-nos en l'estudi específic dels camps de concentració franquistes, hem de valorar diversos aspectes.

En primer lloc, van ser creats en un context bèl·lic caracteritzat per la improvisació; això va fer que molts cops els diferents cossos d'exèrcit no només operessin amb un nivell d'autonomia molt elevat sobre el territori conquerit, sinó que, a més, la coordinació amb els organismes centrals –en el cas concentracionari, la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros (ICCP)³– fos clarament deficient.

En segon lloc, les autoritats militars havien d'afrontar constants problemes logístics derivats de la necessitat d'internar milers de capturats, sense que això dificultés el moviment de les tropes (la guerra no havia acabat) ni, d'altra banda, impossibilités el procés classificador dels presoners. Per fer-nos una idea de les dimensions d'aquest procés en el cas català, només hem de tenir en compte que, el 21 de febrer de 1939, el Cuartel General del Generalísimo xifrava en 110.236 els homes capturats en l'ofensiva final sobre Catalunya (això és, del 23 de desembre de 1938 fins el 10 de febrer de 1939).⁴

I, en darrer lloc, però no per això menys important, hem de tenir molt clar que amb el final de la guerra els camps van modificar, progressivament, llur funcionalitat adequant-se a la realitat d'un *Nuevo Estado* victoriós que ja disposava d'un sistema penitenciari operatiu en tot el territori. Així, amb la mobilització general de quintes del 1936 al 1941 (decretada oficialment el maig de 1940), que incloïa els quintos classificats com a *desafectos* per les caixes de recluta, aquests van ser enquadrats en unes unitats militars específiques: els *Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores* (BDST). Aquests s'allotjaven en alguns dels camps que durant 1939 havien servit per internar, classificar, sotmetre a les directrius del règim franquista els presoners de guerra i, si eren classificats desfavorablement, enviar-los a *Batallones de Trabajadores* (BBTT). A més, en el cas català que ens ocupa, tampoc podem oblidar que les províncies de Lleida i Girona són frontereres amb França (i Andorra), de manera que el funcionament d'alguns

d'aquests recintes concentracionaris va estar condicionat pel constant pas de refugiats procedents del país veí, sobretot arran de la caiguda de França a mans del III Reich el juny de 1940. A la província de Lleida, la importància del recinte de Cervera és evident, però tampoc podem oblidar, malgrat la seva curta durada temporal, els centres de Bossòst, la Seu d'Urgell i Tremp.

El que diferenciava un camp de concentració d'altres recintes d'evacuació de presoners no era que les dimensions del camp permetessin retenir-hi milers de capturats, que enlloc de barracons de fusta fossin edificis civils o religiosos reutilitzats amb finalitats repressives, o que el tracte infringit per les autoritats concentracionàries fos inhumà. El que el diferenciava és que era un centre on, a més de retenir indefinidament els presoners i adoctrinar-los en els principis del Glorioso Movimiento Nacional (GMN), es gestionaven uns avals que permetien la classificació individual dels capturats per determinar la seva llibertat (els *A*), l'enviament al sistema de treball forçós extrajudicial (els *Ad* i *B*, a BBTT i, a partir de la primavera de 1940, BDST), o l'enviament a una presó per entrar en la dinàmica judicial franquista (els *C* i els *D*).

Així mateix, cal incidir en el fet que la peça clau per entendre com va articular-se la repressió franquista durant la guerra i la immediata postguerra, i així poder explicar la coexistència dels camps de concentració amb les presons, és comprendre la diferència entre dos conceptes que solen utilitzar-se com a sinònims i que no ho són: *presoner* i *pres*. Els presoners són aquells capturats en el context d'operacions bèl·liques, pendents de classificació –Orden General de Clasificación d'11 de març de 1937 i posteriors modificacions del 10 de març i 12 d'abril de 1939– no immersos en cap procés judicial i retinguts en camps de concentració, o realitzant treballs forçats en un batalló de treballadors sense redimir cap tipus de condemna perquè aquesta, senzillament, no existia. En canvi, els presos eren els que estaven retinguts, normalment ja classificats com a *desafectos* greus al GMN –o dels quals ja es tenia la certesa de la seva desafecció i estaven tancats en

³ Creada el 5 de juliol de 1937, la ICCP era, en teoria, l'organisme gestor de tots els assumptes relacionats amb el món concentracionari: moviment de presoners, condicionament de recintes, vigilància de les instal·lacions, aprovisionament dels presoners, etc.

⁴ AGMA, Cuartel General del Generalísimo (CGG), A1, L 58, Cp 10, "Resumen de los prisioneros y presentados evacuados por este Ejército y pendientes de evacuación desde el 24 de diciembre del 1938 al 16 de febrero", 21/02/1939.

condició de «preventivos» o «detenidos gubernativos»– immersos en processos judicials (encartats) o complint condemna, retinguts en alguna presó (cel·lular, provincial, habilitada, central o de partit) i que, en alguns casos, havien passat prèviament per camps de concentració o batallons.

En els camps, els presoners eren classificats –«aval mediante» i sense cap tipus de formalisme legal o jurídic– en funció de la seva dissidència sociopolítica, real o potencial; adoctrinats en els principis de la Nueva España per, d'aquesta manera, preparar-los per la seva reincorporació a la comunitat nacional «una, grande y libre» òbviament catòlica, apostòlica, romana i jerarquitzada; i, en tercer lloc, integrats a la xarxa de treball forçat dels batallons de treballadors i, a partir de la primavera de 1940, els batallons disciplinaris de soldats treballadors. En els camps cap home va complir-hi cap mena de sentència judicial; els capturats afrontaven un procés classificador que afectava tots els soldats republicans capturats. Les instruccions militars eren clares i unívokes: tots havien de ser classificats. D'aquesta manera, es castigava extrajudicialment qualsevol sospitós de ser «desafecto al GMN». Aquest procés no tenia límit temporal i durava fins que, un cop arribats els avals, el presoner sortia en llibertat (si era *A, Afecto*), era destinat a un batalló de treballadors (si era *Ad, Afecto Dudoso*, o *B, Desafecto leve*) o era enviat a la presó per afrontar un consell de guerra que el podia condemnar a la pena capital (si era *C, Desafecto grave*, o *D, Delincuente común*).

Durant la primavera de 1939, un cop acabada la guerra, les autoritats franquistes van haver d'adequar els camps a unes noves necessitats repressives. Aquesta modificació estava condicionada perquè, en primer lloc, com que ja controlava tot el territori, es podien aconseguir avals dels presoners capturats amb l'*Ofensiva de la Victoria*; i, en segon lloc, els camps s'anaven buidant a mesura que el procés classificador avançava.

Així, els camps van utilitzar-se també com a complement extrapenitenciari i extrajudicial d'unes presons en risc de col·lapse total. Efectivament, les auditories de guerra van quedar saturades per l'allau de presoners *desafectos* enviats a les presons. La saturació dels jutjats militars va fer que, a falta de denúncies més concretes que els avals desfavorables

rebutos en els camps, moltes de les causes d'aquests encartats fossin sobresegudes provisionalment. El sobreseïment provisional era la figura jurídica que determinava la suspensió *sine die* d'una causa. Consistia a donar per finalitzat un procés judicial en la fase sumarial abans de la plenària, per falta d'indisidients suficients. Aquesta suspensió, però, no era definitiva, ja que si en algun moment apareixien nous indisidients, el procés era reobert automàticament.

Ara bé, davant la probabilitat que possibles opositors sociopolítics fossin deixats en llibertat sense haver patit cap mena de càstig, els encartats –fossin presoners amb classificacions desfavorables dels camps o civils que havien estat detinguts sense haver passat abans per cap recinte concentracionari– van ser enviats a camps de concentració, pel seu posterior destí a batallons de treballadors per un temps mínim que oscil·lava entre 4 i 6 mesos. Així és, a partir del juny de 1939, els encartats van ser classificats en una nova categoria (*BT*) equivalent a les categories *Ad* i *B* existents des de 1937.⁵

D'aquesta manera s'adequava el funcionament dels camps a un nou context de postguerra –definit pel final de les operacions bèl·liques pròpiament dites i el consegüent descens d'ingressos massius de capturats– i, a més, s'anunciava la nova funcionalitat dels recintes concentracionaris. Efectivament, els camps catalans que van continuar funcionant passat l'estiu de 1939, a més de servir per internar i classificar presoners (o refugiats), van ser utilitzats, bàsicament, per enviar presoners i encartats amb causes sobresegudes provisionalment a BBTT (i, a partir de la primavera de 1940, BDST).

Els batallons de treballadors eren les unitats militaritzades que, sota comandament i vigilància castrense, servien per utilitzar els capturats com a mà d'obra semiesclava en qualsevol feina relacionada amb la guerra –desactivació i recuperació d'armament republicà–, la reconstrucció d'infraestructures –ponts, carreteres, xarxa ferroviària, ports i aeròdroms–, feines d'intendència –descarregar trens, per exemple– i el condicionament, o reconstrucció, d'instal·lacions militars, civils i esglésies.

Així mateix, cal ser molt clars: els batallons de treballadors (i els seus successors, els batallons disciplinaris de soldats treballadors) no formaven part del sistema de redempció de penes pel treball –que in-

⁵ Per citar només alguns exemples: ANC, CPHB, C 440, 653, 929, 1250 i 1731.

cloïa les colònies militaritzades. Hem de ser precisos i acabar amb la confusió. Ni eren reclusos, ni redimien condemna: els presoners-treballadors no estaven condemnats a cap tipus de pena, sinó que estaven a l'espera d'una classificació final que determinés si havien de passar a disposició de l'auditoria de guerra o, com ja s'ha explicat en el cas dels encartats, esperar el sobreseïment definitiu de la causa. Així doncs, no podien redimir condemna perquè aquesta, simplement, no existia. Malgrat tot, això no significa que no fossin explotats en condicions de semiesclavatge.

És precisament en aquest sentit que constatem la perversitat del sistema repressor franquista. Observem, així, la complexitat d'un enorme univers punitiu que combinava un sistema concentracionari (camps, batallons i presoners) i un sistema judicial i penitenciari (presons, consells de guerra i penats). Això permetia castigar extrajudicialment aquells dels quals no es tenien indicis suficients per ser portats als consells de guerra. I, d'altra banda, no podem perdre de vista l'enorme laxitud castigadora del sistema judicial franquista; a nivell penal només cal recordar el ban de guerra (vigent fins el 1948) i la Ley para la represión de la Masonería y el Comunismo i, a nivell civil, la Ley de Responsabilidades Políticas. Un bon exemple d'aquesta voluntat, i capacitat, per castigar al marge del sistema judicial, d'una manera al·legal –que no il·legal per l'època, atès que es regulava a través de decrets, disposicions i ordres escrites dels diferents ministeris implicats, bàsicament el de l'Exèrcit–, seria l'ús habitual dels BBTT per desmuntar, i condicionar quan era necessari, els recintes que havien de ser utilitzats com a camp de concentració. Aquest va ser el cas dels camps d'Horta, Cervera i Figueres, per citar tres casos significatius a Catalunya.

Un darrer incís general: el fenomen concentracionari franquista va ser exclusivament masculí; pels camps només van passar-hi homes, i no tenim constància –ni en els arxius, militars o civils, ni mitjançant els testimonis, orals o escrits– que hi fos tancada cap dona. En aquest sentit, el franquisme tenia una visió profundament masculista sobre l'actuació sociopolítica. El món de la política era cosa d'homes: si alguna dona desenvolupava –o ho havia fet en el passat– una activitat sociopolítica opositora, la seva classificació era improcedent. Havia de ser tancada, automàticament, a la presó en tant que oposició política i, sobretot, en tant que persona que qüestionava la separació, natural, de gènere.

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ CATALANS

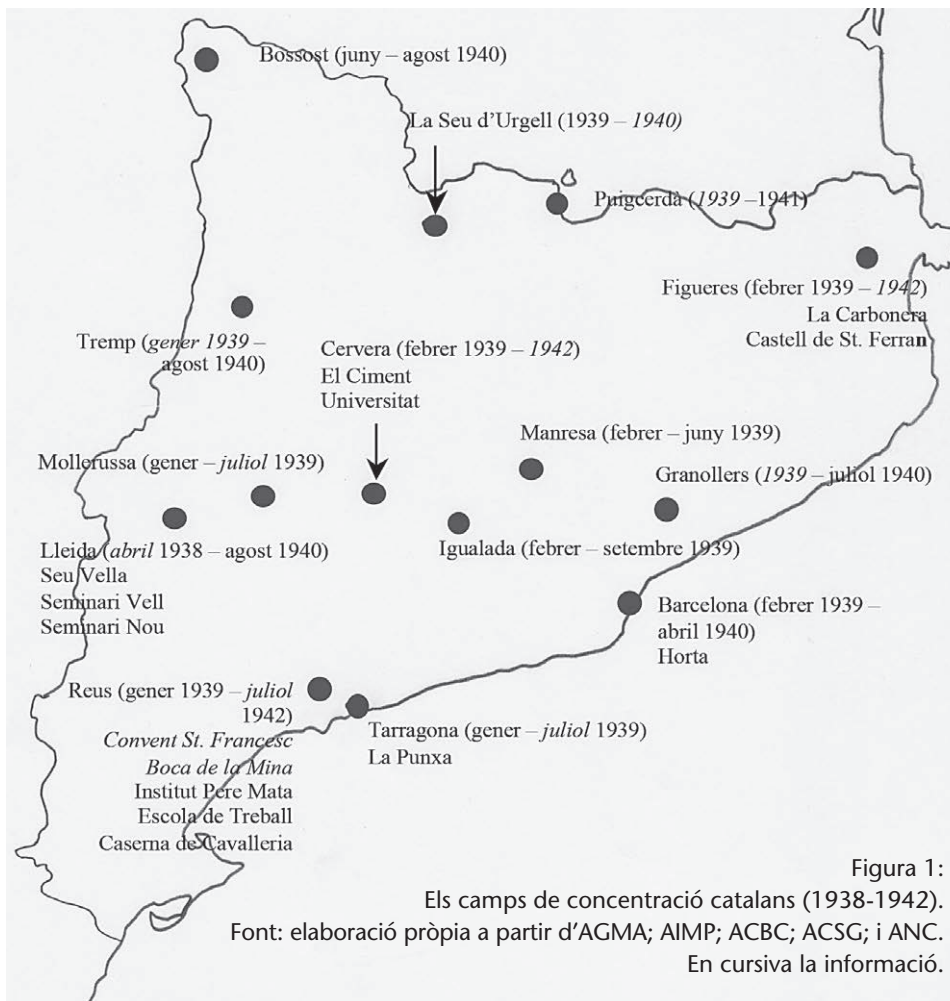
Feta l'explicació global sobre els aspectes concentracionaris bàsics –tant a nivell espanyol com català– en el cas dels recintes del Principat cal tenir ben clara, en primer lloc, la diversitat de trajectòries de cada un d'ells. En alguns casos, primer van ser parcs de presoners que van evolucionar, prèvia instal·lació d'unes infraestructures i serveis més perdurables, per esdevenir camps de concentració. Aquest va ser el cas dels camps de Lleida, Tarragona, Cervera i Manresa. Malgrat tot, això no significa ni que tots els recintes concentracionaris eventuals –des d'on s'enviaven presoners a la rereguarda franquista– acabessin sent camps de concentració –centres permanents de classificació on es gestionaven els avals i es distribuïen els homes en batallons de treballadors–, ni que tots els camps haguessin estat, prèviament, centres eventuals d'evacuació de captius.

Responien a la lògica militar d'un exèrcit colpista que s'anava desplegant en el territori. Per tant, necessitaven adaptar-se, mínimament, a les infraestructures disponibles en el terreny (xarxa ferroviària, ponts que no havien estat totalment dinamitats, carreteres malmeses per bombardejos, disponibilitat d'edificis on retenir-hi milers d'homes, etc.) però sempre partint de la realitat d'un model, el concentracionari, ja consolidat en mesos anteriors.

Entenent les diferències existents entre les diferents realitats concentracionàries –eventuals i estables, d'evacuació i de classificació, respectivament– i la varietat d'establiments penitenciaris (presons convencionals i presons habilitades), sabem que, entre 1938 i 1942, a Catalunya van funcionar els setze camps de concentració indicats en les catorze localitats del mapa.

Observant el mapa detalladament, més enllà de les localitzacions exactes, hi ha tres aspectes que destaquen per sobre de tot.

El primer és l'emplaçament geogràfic dels camps en el territori català. Els camps de Figueres, Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Bossòst i Tremp responien a una lògica evident: són les localitats per on passen les principals rutes que connectaven amb els països veïns i servien, bàsicament, per controlar els exiliats que tornaven a Catalunya. Figueres és la capital de l'Alt Empordà i el principal enllaç amb França per la costa. Puigcerdà, a més de ser la capital de la Cer-

danya, està a pocs metres de Bourg-Madame (ja a l'altra banda de la ratlla). La Seu d'Urgell (Alt Urgell) és la porta d'entrada a les valls d'Andorra. Des de Bossòst hi ha la sortida natural cap a Bagnères-de-Luchon i, a més, hem de recordar que fins la inauguració del túnel de Viella (el 1948), la Vall d'Aran quedava aïllada pel sud. Tremp, la capital del Pallars Jussà, és el punt de pas evident entre Lleida i els Pirineus lleidatans. Allunyant-nos del territori més septentrional, els camps de Manresa (Bages) i Granollers (Vallès Oriental) servien d'enllaç entre la Catalunya interior i el sud del país. Els camps d'Horta (Barcelona), Igualada (Anoia), Cervera (La Segarra), Mollerussa (Pla d'Urgell) i Lleida (Segrià) estaven en localitats per on passava la carretera que unia Barcelona i Madrid, l'actual autovia A-2. Finalment, Tarragona i

Reus (Baix Camp) són les principals ciutats del camp de Tarragona i eren el punt de pas inevitable per dirigir-se cap a Aragó (per la costa) i València.

El segon aspecte a destacar és que a Lleida podem considerar camps diferents els de la Seu Vella, Seminari Vell i Seminari Nou; en canvi, pels casos de Cervera, Reus i Figueres, malgrat distingir diferents emplaçaments –dos a la primera ciutat, cinc per la capital del Baix Camp i dos per la darrera localitat–, parlem d'un sol camp per ciutat. Basant-nos en la documentació consultada, aquesta distinció és òbvia: mentre que pel cas lleidatà els tres recintes, situats en diferents edificis, van coexistir alguns mesos, en els altres casos no va ser així; en aquests, cada canvi d'emplaçament va anar acompanyat del tancament de l'anterior recinte.⁶

⁶ En aquest sentit, la correspondència creuada entre la Comandància Militar de Reus i l'Ajuntament dissipa qualsevol dubte: «a fin de poder instalar provisionalmente el Campo de Concentración de prisioneros que ha de ser evacuado del Instituto "Pedro Mata" de esta Ciudad, esta Alcaldía se complace en ofrecer a V. E. el edificio terreno de la Escuela de Trabajo, formado por un pabellón grande y los tres anexos al mismo». Arxiu Comarcal del Baix Camp, Correspondència Municipal, Lligall 5981, "Septiembre 1939. N° 2231", 15/09/1939.

El darrer aspecte és la cronologia. No podem oblidar que els camps eren fruit d'una dinàmica bèl·lica i de la repressió de postguerra aplicada als quintos *desafectos* i refugiats que travessaven la frontera. Per tant, l'obertura de nous recintes estava condicionada per l'avenç de les tropes franquistes, l'estabilitat del front de guerra i les necessitats (i possibilitats) del moment. Només així s'entén que el 1938 comencessin a funcionar els camps de la capital del Segrià. A Lleida van funcionar tres camps perquè, des de l'abril de 1938 fins a l'inici de l'ofensiva final sobre Catalunya (23 de desembre d'aquell mateix any), va ser l'única gran ciutat catalana en mans franquistes.

D'altra banda, sembla que alguns camps, com per exemple el de Granollers, van ser clausurats a mitjan 1939 per ser reoberts puntualment l'estiu de 1940 com a centre distribuïdor de *quintos desafectos* en batallons disciplinaris de soldats treballadors. En alguns casos, aquesta nova funció va implicar el canvi d'edifici; aquest va ser el cas de Figueres, on es va passar de la Carbonera al Castell de Sant Ferran.

Així mateix, el pas de la tardor a l'hivern de 1939 marca el punt i final de la majoria dels camps catalans. A partir de la primavera de 1940 (després del tancament del camp de la capital catalana), amb l'alliberament dels últims presoners (ordre del Ministeri de l'Exèrcit del 15 de maig de 1940), la mobilització de quintes del 1936 al 1941 i l'arribada de refugiats durant la Segona Guerra Mundial, observem el naixement d'una nova generació de camps d'unes dimensions clarament més modestes però que, malgrat tot, serien incomprensibles sense l'experiència concentracionària anterior.

LA MOLLERUSSA DE 1939, LA PAZ FRANQUISTA

El dilluns 9 de gener de 1939, la divisió 54 del Cos d'Exèrcit d'Aragó entrava a l'actual capital del Pla d'Urgell. La conquesta de la ciutat cal emmarcar-la en l'ofensiva final sobre Catalunya. Pel cas que ens ocupa, les tropes del general Moscardó ha-

vien iniciat l'atac des de Balaguer i Vallfogona de Balaguer; des d'allà la Divisió 54 s'havia dividit en quatre columnes que anaven pentinant la comarca en direcció sud i sud-est. Malgrat que en el *parte* militar del dia notificava que era una «importante población y nudo de comunicaciones»,⁷ l'objectiu de la maniobra en si no era Mollerussa; els informes del Cuartel General del Generalíssimodiuen clarament que la idea era: «batir y destruir al enemigo, cortarle sus comunicaciones con Francia y liberar Cataluña».⁸

No sabem quants habitants tenia Mollerussa a començaments de 1939, però sí que tenim constància que el 1936 en tenia poc més de 3.300.⁹ Tenint en compte que la conquesta de la ciutat formava part de la maniobra global d'ocupació del territori català, no ens ha d'estranyar que les autoritats castrenses fessin el mateix que ja anaven fent en altres territoris *liberados*. El primer pas va ser crear una *Comisión Gestora Municipal*; aquest nou Consistori tenia com a objectiu principal normalitzar la vida local, sempre amb el vist-i-plau dels militars –concretament, pel cas mollerussenc, el capità del cos juridicomilitar Alejandro Santamaria. Aquí rau, precisament, l'interès d'aquest cas concret: a partir d'una realitat local, amb les seves lògiques particularitats, podem entendre una dinàmica general que supera, i de molt, el marc provincial i de país.

L'endemà de l'entrada de les tropes, l'autoritat militar va designar el primer Ajuntament franquista de la ciutat. Estava format per Josep Castelló Nadal (alcalde), Tomàs Badia Vilà (tinent d'alcalde), Robert Brutau Estalella –poques setmanes després va deixar el càrrec per motius de salut, va ser substituït per Salvador Casamitjana Majà–, Isidre Genescà Esquius i Àngel Graus Mir (regidors). Dies després, a començaments de febrer, van ser designats els regidors Maties Capdevila Balcells i Joan Argota Gay. Mesos més tard, a l'octubre, el governador civil va rellevar la quasi totalitat del Consistori. A partir de la tardor d'aquell *Año de la Victoria*, el nou poder municipal mollerussenc estava format per Jaume Culleré Maspons (alcalde), Jaume Duch Salisi (primer tinent

⁷ J. M. REVERTE, *La caída de Cataluña*, Barcelona, Crítica, 2006, p. 158.

⁸ J. M. MARTÍNEZ BANDE, *La campaña de Cataluña. Monografías de la Guerra de España, núm. 14*, Madrid, Editorial San Martín, 1979, p. 43.

⁹ Per ser exactes, segons alguns estudis: 3.319.

d'alcalde), Manuel Solé Pou (segon tinent d'alcalde), Joan Argota Gay,¹⁰ Domingo Algerich Fabregat, Eugeni Costa Bonjoch, Miquel Pujol Oliva i Francesc Graus Pons (regidors).

L'objectiu del nou Ajuntament franquista, tant de la primera comissió gestora com de la segona, era regularitzar la vida municipal. Recuperar una normalitat quotidiana que passava, lògicament, per instaurar plenament el *Nuevo Estado* a la localitat. Així doncs, hem d'entendre que la gestió no passava només per reinstaurar la normalitat en els serveis ordinaris –en un sentit positiu de crear ocupació i desenvolupar una política d'obres públiques, per exemple– sinó que, sobretot, calia castigar tots aquells sospitosos de no ser plenament *afectos* al règim franquista. Hem d'explicar quines van ser les dues grans línies d'actuació del Consistori al llarg de 1939.

Pel que fa a l'actuació en el sentit positiu (obra constructiva), malgrat les penúries econòmiques, i de recursos en general, les principals actuacions es van centrar, en primer lloc, en una certa política assistencial, la recuperació de l'activitat agrícola de la comarca i assegurar el correcte subministrament de serveis bàsics.

El primer pas va ser instaurar una oficina d'assistència social –en uns baixos d'una casa del carrer Ferrer i Busquets–, crear una junta local per a la recuperació de béns abandonats durant la guerra, una comissió delegada per fixar preus i, paral·lelament, posar en marxa una comissió de recuperació agrícola que posteriorment, a partir de l'abril, va cenyir-se a les disposicions dictades pel *Servicio Nacional de Reforma Económica y Social de la Tierra*. Pel que fa a la recuperació de tot allò requisat durant la guerra,

es van seguir les indicacions de la *Comisión Provincial de Bienes Incautados*: el procediment estava condicionat al que diguessin els informes (avals) socio-polítics sobre els respectius afectats que volguessin recuperar llurs propietats.¹¹

Un cop fixada la normalitat mollerussenca més elemental, el següent pas va ser adaptar-la al funcionament general del *Nuevo Estado*. Malgrat que la guerra encara no havia acabat a Catalunya, l'1 de febrer el Consistori va sol·licitar una línia de crèdit a les autoritats provincials per poder afrontar els pagaments més immediats i l'endemà es va aprovar el nou pressupost municipal. Dit així, pot semblar que les noves autoritats locals tenien un cert marge de maniobra i autonomia pressupostària. El cert és que no va ser així: la dependència financera respecte del poder provincial sempre va ser absoluta i, de fet, l'únic que va fer el nou Ajuntament va ser prorrogar el pressupost general de 1936 –sí, el que havien aprovat les autoritats republicanes abans de la guerra– però canviant de moneda i, per compensar la inflació, decretar un escàs augment del 10% dels sous municipals. Evidentment, la inflació provocada per la mateixa guerra i el canvi de moneda deixava aquesta millora salarial en ben poca cosa.¹²

El següent pas, a mitjan mes, va ser la creació de les comissions permanents responsables de les àrees de cultura, aprovisionaments, mercats, pa, escorxador, obres públiques, hisenda i recuperació de mobles abandonats. Pel que fa a aspectes més simbòlics, com per exemple el canvi de nomenclator, va ser una realitat a partir d'abril. Sí, l'Ajuntament va aprofitar el final de la guerra per canviar els noms dels carrers més emblemàtics.¹³

¹⁰ El capità Santamaria va confirmar-los en el càrrec l'1 de març següent. Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell (ACPU), Fons Ajuntament de Mollerussa (AdM), Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament de Mollerussa, 10/01/1939, 21/01/1939 i 01/02/1939. Aprofito per agrair públicament al Josep M. Cabau l'accés telemàtic que em va facilitar per poder treballar amb el fons municipal mollerussenc de l'Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell.

¹¹ ACPU, AdM, Llibre d'Actes..., 10/01/1939 i 02/02/1939; ACPU, AdM, Correspondència entrada, 25/04/1939; i ACPU, AdM, Correspondència entrada, 04/05/1939.

¹² Per prorrogar el pressupost anual van haver de sol·licitar un crèdit extraordinari. Per llegir una excel·lent síntesi sobre l'organització del nou poder local franquista a Catalunya, vegi's: M. MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, Lleida, Pagès Editors, 2000. ACPU, AdM, Llibre d'Actes..., 01/02/1939 i 02/02/1939. Finalment, el termini perquè els Ajuntaments recollissin la moneda republicana expirava el 15 de juliol, l'entrega al Banc d'Espanya s'havia de fer abans del 26 del mateix mes. BOE, núm. 164, "MINISTERIO DE HACIENDA. DECRETO de 9 de junio de 1939, prorrogando el plazo de la recogida de papel moneda puesto en curso por el enemigo", 13/06/1939. Segons indica la correspondència municipal, a finals d'agost, la delegació provincial del Banc d'Espanya seguia reclamant l'entrega de la moneda republicana: ACPU, AdM, Correspondència entrada, 19/06/1939 i 22/08/1939.

¹³ ACPU, AdM, Llibre d'Actes..., 01/04/1939.

Hi havia un problema que seguia marcant la vida quotidiana de la localitat: la necessitat de garantir l'aprovisionament i distribució d'aigua potable. Per solucionar-ho, el març, l'Ajuntament va firmar un conveni amb l'empresa barcelonina SA Talleres Tomás. El projecte tenia un cost total de 103.920 pessetes i, segons l'acord, el Consistori va assumir les despeses del trasllat de les canonades, cavar les rasses, les dietes dels tècnics i la manutenció del tècnic de l'empresa que havia de residir a la localitat; a canvi, l'empresa aportava el personal tècnic i treballadors necessaris per fer l'obra i, lògicament, s'encarregava dels seus salaris. L'obra tenia una garantia de 20 anys.¹⁴ El quid de la qüestió no era només assegurar l'arribada d'aigua potable, també calia solucionar l'evacuació de les aigües residuals. Així, per un tema de profilaxis sanitària pública, l'octubre d'aquell any, l'Ajuntament va fer el corresponent cens de clavegueres.¹⁵

Segurament, la millor mostra del retorn a la normalitat, a la localitat i al conjunt de la comarca, va ser el restabliment del servei ordinari de tren que unia la ciutat amb Cervera i Lleida. Malgrat que el ferrocarril era importantíssim per garantir el correcte aprovisionament de productes de primera necessitat –les cartes de l'alcalde a la Compañía de Caminos de Hierro del Norte de España eren habituals a finals de primavera–, no es va restablir fins el dimecres 9 d'agost de l'*Año de la Victoria*, i tot just dos combois diaris: un, el del matí, d'anada entre Cervera i Lleida i l'altre, el de la tarda, de tornada. Fins aquell moment, l'estació havia estat sota control exclusiu de l'exèrcit.¹⁶

Més enllà de recuperar la normalitat ordinària en el funcionament de la vida local, el nou Ajuntament va ser l'encarregat de fer real el *Nuevo Estado* a la localitat i això va ser un procés desenvolupat en dues fases, complementàries i imprescindibles: castigar aquells sospitosos de no ser afectos al nou règim i, paral·lelament, premiar els que havien demostrat

–feafentment, s'entén– la seva adhesió al règim nascut amb la *Victoria*.

Pel que fa a castigar els *desafectos*, al marge del funcionament del sistema penitenciari –que era competència de dos ministeris concrets: Justícia i Exèrcit–, el nou Consistori va ser l'encarregat de tirar endavant la depuració de funcionaris de la localitat. El 15 d'abril, complint l'ordre del Ministeri de l'Interior sobre depuració de funcionaris (del 12 de març de 1939), el regidor Salvador Casamitjana va ser designat instructor dels expedients de depuració. Així, tres dies després, ja havien entregat les respectives declaracions jurades el secretari municipal, dos agutzils, l'encarregat de la neteja pública i un guarda forestal ja jubilat; tots van ser depurats sense sanció.¹⁷ Malauradament, no disposem dels expedients en si, però no podem caure en l'error de fer generalitzacions especialment indulgents sobre com va funcionar el procés depurador. Malgrat que durant l'estiu d'aquell any, el Consistori va permetre que l'encarregat de l'escorxador (Agustí Salvador Torras) hi seguís treballant, la veritat és que s'estava a l'espera de la resolució del seu expedient de depuració. Un cop acabat el procés, va ser purgat de manera encoberta. La plaça havia estat creada pel govern del Front Popular el juliol de 1936; justificant-se amb arguments econòmics i ideològics, la plaça va ser suprimida perquè es considerava que «ha sido de unos resultados antieconómicos para el municipio [...] y en justicia tampoco puede prevalecer lo creado por los elementos y organismos del Frente Popular». En definitiva, es tractava d'anul·lar tota l'obra republicana atès que «es norma del Gobierno Nacional sean corregidas las anomalías llevadas a cabo durante el período rojo, volviendo las cosas a su estado normal del 18 de Julio de 1936, dentro de lo posible».¹⁸

Malgrat que depassi el marc cronològic tractat, és interessant fer referència a un cas concret, creiem que representatiu de l'ambient de control absolut imposat pel *Nuevo Estado*. No es tractava només de

¹⁴ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 08/03/1939.

¹⁵ ACPU, AdM, Llibre d'Actes..., 16/10/1939. Malgrat tot, mesos després (concretament, el setembre de 1940) l'eliminació de les aigües residuals seguia sent un problema a la zona: l'alcalde de Fondarella es queixava al seu homònim mollerussenc que aquestes contaminaven els horts dels seus veïns: ACPU, AdM, Correspondència entrada, 24/09/1940.

¹⁶ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 06/08/1939 i 31/07/1939.

¹⁷ ACPU, AdM, Llibre d'Actes..., 15/04/1939 i 18/04/1939.

¹⁸ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 26/08/1939; i ACPU, AdM, Llibre d'Actes..., 13/11/1939.

tenir controlats els rojos durant els primers dies de funcionament del règim franquista; era un projecte de control sociopolític a llarg termini. Només així entenem que el juliol de 1940 la comandància de la Guàrdia Civil de Lleida demanés a l'Ajuntament informes sobre la «conducta privada y política del soldado Jaime Ortiz Manuel» i, sobretot: «si hay algún próximo pariente huido o fusilado». ¹⁹ Així, es castigava no només el suposat culpable sinó que, si era pertinent, els seus familiars.

El Consistori va exercir un paper fonamental en el control sobre el conjunt dels mollerussencs i mollerussenques: va ser qui va atendre, sol·lícitament, les peticions d'informes sociopolítics per actuacions d'abans de 1936 i durant la guerra –literalment: «conducta pública y privada y antecedentes políticosociales». ²⁰ Ja abans de finals de gener, l'Auditoria de Guerra de Lleida informava l'Ajuntament que havia de fer un cens sobre tots els actes delictius (i els responsables) comesos a la localitat des de l'estiu de 1936. ²¹

Seguint en aquesta línia, a començaments de febrer era el Col·legi de Metges de Lleida qui demanava el cens i la situació militar dels professionals a la localitat; evidentment, se'n demanaven informes amb els respectius antecedents sociopolítics i, per rematar-ho, fixava que els dies 9 i 20 de març s'havien de presentar a la seu del Col·legi (a la capital provincial) per certificar el títol acadèmic i així poder ser inscrits de nou al cens professional; en cas que no ho fessin, serien considerats intrusos en la professió. Per si això no fos prou, el juliol era la Delegación Provincial de Sanidad de FET-JONS qui demanava informes sociopolítics (confidencials, s'entén) dels metges, farmacèutics, odontòlegs, practicants, infermeres i llevadores residents a Mollerussa, tant d'abans del 18 de juliol de 1936 com d'aquells moments. Pocs dies després, l'Ajuntament

informava que hi havia quatre metges i una llevadora amb bons antecedents; i un practicant i una llevadora amb mals antecedents. A finals d'agost, la depuració del personal sanitari es regularitzava; a partir d'aquell moment tot el procés quedava en mans de la Inspección Provincial de Sanidad. ²²

Certament, el nou Ajuntament era la corretja de transmissió de les institucions provincials a la localitat. No era només que s'encarregués de fer arribar les citacions judicials als afectats, és que des del primer moment va gestionar els informes que l'Auditoria de Guerra de Lleida li demanava sobre «testigos de solvencia y vecinos de esta, y completamente adictos a la Causa Nacional, que puedan deponer con acierto acerca de la conducta social y política del vecino de la localidad». ²³ Aquestes abundants demandes d'aval per causes penals van veure's complementades, a partir de la tardor, amb la constant petició d'informes perquè el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas pogués incoar els seus expedients que havien de servir per castigar civilment els expedientats. ²⁴

De la mateixa manera, la Delegación de Orden Público de Lérida y su Provincia era qui comunicava a l'Ajuntament la imposició de multes als veïns que s'havien desplaçat a la capital provincial sense el corresponent salconduit. Quelcom especialment rellevant si tenim en compte que, malgrat el manteniment del front bèl·lic a València, Extremadura i Madrid, el 10 de febrer havia acabat la guerra a Catalunya. Igualment, era el Consistori qui gestionava els avals locals amb la Creu Roja per fer possible el retorn dels exiliats a França. ²⁵

No podem pensar, però, que la *Comisión Gestora Municipal* només va castigar els *desafectos*. El *Nuevo Estado* va ser el règim nascut amb la Victoria, i com a tal va premiar els *afectos*. Tot just dos dies

¹⁹ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 30/07/1940.

²⁰ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 25/04/1939.

²¹ Pocs dies després de la conquesta de la ciutat, el Servicio de Información de FET-JONS de Lleida va demanar informes sobre Miquel Larrocha Belme, Josep M. Busquets i Magatzems Genescà. ACPU, AdM, Correspondència entrada, 11/01/1939, 20/01/1939 i 21/01/1939.

²² ACPU, AdM, Correspondència entrada, 04/02/1939, 06/03/1939, 21/07/1939 i 26/08/1939.

²³ Per citar només algunes de les múltiples referències documentals: ACPU, AdM, Correspondència entrada, 15/04/1939, 27/05/1939, 22/06/1939, 23/06/1939, 02/07/1939, 01/08/1939, 08/08/1939, 06/10/1939, 16/10/1939, 6/11/1939, 11/11/1939 i 15/11/1939.

²⁴ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 13/11/1939, 11/12/1939, 13/12/1939 i 18/12/1939.

²⁵ Els informes eren del propi Ajuntament, de FET-JONS, de l'autoritat militar o el certificat de treball d'abans del 19 de juliol de 1936. ACPU, AdM, Correspondència entrada, 15/03/1939, 18/03/1939 i 30/06/1939.

després de la seva creació, l'Ajuntament ja decidia que calia premiar la fidelitat dels seus; així, seguint les indicacions de la Compañía Arrendataria de Tabacos, s'indicava que l'explotació de l'estanc de la localitat havia de recaure «en una viuda a causa de desmanes marxistas, que se encuentre necesitada».²⁶ Només cal recordar que el nou subaltern de correus (Pedro Camposada Capdevila) designat a mitjan maig va poder certificar ser «completamente adicto a nuestro Movimiento Nacional». Seguint en aquesta mateixa línia, l'Ajuntament va readmetre l'auxiliar de secretària d'abans de la guerra, Ramon Tases Llobera. Més enllà dels seus mèrits professionals –havia guanyat la plaça per concurs-oposició el gener de 1935 i havia estat cessat pel Front Popular el juny de 1936– l'element definitiu que explica la seva reincorporació va ser haver estat soldat de l'exèrcit franquista i poder demostrar, certificat en mà, que era absolutament «afecto al Glorioso Movimiento Nacional».²⁷

La reconstrucció de la vida administrativa i jurídica passava, també, per fer nous nomenaments judicials. Tenint en compte que es depenia de la capital provincial, des de Lleida es va demanar una llista de cinc possibles candidats per cobrir les vacants. Els individus en qüestió havien de ser plenament *afectos* i, només secundàriament, tindrien preferència els professionals del dret (a ser possible, advocats); en cas que no fos possible que fossin juristes, l'únic requisit era la seva plena i reconeguda solvència moral, sociopolítica i patriòtica.²⁸

Coneixent com era i de quin personal sociopolític es va nodrir la nova administració franquista, no ens ha de sorprendre el cas mollerussenc. És l'avançament, a petita escala, del que es coneixen com *oposiciones patrióticas*; regulades per llei (del 25 d'agost de 1939), establia que el 80% de les places vacants de funcionaris de nova creació (des de la guerra) estaven reservades a *Caballeros mutilados*, *ex-combatientes* i *ex-cautivos*. Posteriorment, la reserva va ampliar-se a càrrecs de major especialitza-

ció professional com eren els arquitectes municipals i els tècnics superiors.

Ja per acabar aquest repàs a la vida municipal, tampoc podem oblidar que les compensacions pels *afectos* anaven més enllà de l'administració pública. L'objectiu era gestionar la *Victoria* en tots els àmbits. Només d'aquesta manera podem entendre que el juliol de 1939 es fixessin uns criteris d'idoneïtat dels patrons que volguessin contractar *Excombatientes*, dies més tard, fos la *Comisión Inspectora Provincial del Benemérito Cuerpo de Mutilados de Guerra* qui recordés al Consistori mollerussenc a quins càrrecs tenien dret els *Caballeros mutilados*: qualsevol empresa privada que treballés per l'Estat o que complís interessos públics, i qualsevol empresa privada de més de 10 treballadors manuals que requerís servei de vigilància.²⁹

EL SISTEMA CONCENTRACIONARI A LA PROVÍNCIA

Coincidint amb l'arribada de l'Exèrcit franquista a la frontera, i preveient captures massives, el 9 de febrer de 1939 el Cuartel General del Generalísimo va ordenar l'obertura de nous camps de concentració a Catalunya. Concretament, els d'Igualada (va tancar el setembre de 1939), Mollerussa (clausurat l'estiu de 1939), Cervera (va perdurar fins 1942) i Horta (Barcelona, fins l'abril de 1940). Sumats als ja existents de Reus, Tarragona, Lleida i Barbastro, tenien capacitat per retenir-hi 45.000 homes.³⁰

Pel cas que ens ocupa, l'elecció de la ciutat responia a una clara lògica geogràfica: està a mig camí entre Cervera i Lleida i tenia una estació de tren a lliure disposició dels militars. Així mateix, cal fer un incís sobre la data d'obertura: malgrat que les instruccions militars indicaven que els camps en territori català s'havien d'obrir quan el front estigués a una distància aproximada de 100 quilòmetres, això no es va complir durant l'ofensiva final al Principat. En aquest cas, i Mollerussa en va ser un exemple

²⁶ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 12/01/1939.

²⁷ Pel cas del carter, el certificat el va emetre la delegació provincial de Lleida. ACPU, AdM, Correspondència entrada, 17/05/1939; i ACPU, AdM, Correspondència entrada, 31/07/1939.

²⁸ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 30/06/1939.

²⁹ El decret original datava del 14 d'octubre de 1938, a Mollerussa no es va poder aplicar, per motius cronològics evidents, fins el 1939. ACPU, AdM, Correspondència entrada, 10/07/1939 i 8/09/1939.

³⁰ AGMA, CGG, R 270, A11, L 558, Cp 123, "Campos de Concentración. Frente de Cataluña", 09/02/1939.

evident, va quedar condicionat al control efectiu de tot el territori català.³¹

Malauradament, del recinte mollerussenc n'ha quedat poca informació en la documentació consultable. Més enllà de la certesa de la data d'obertura (10 de febrer), sabem que el 15 d'abril tenia capacitat per 2.000 homes. Així mateix, i aquesta és una diferència important respecte d'altres recintes concentracionaris de la província (evident amb el cas de Cervera), només va retenir presoners de guerra pendents de classificació. En el recinte no hi havia refugiats procedents de França. D'això en tenim constància per dues vies: en primer lloc perquè durant la primavera de 1939 –per tant, quan el camp tenia poques setmanes d'existència– era l'Ajuntament qui gestionava els avals pels refugiats amb la Creu Roja –i recordem que els avals concentracionaris eren quelcom exclusiu dels militars–; i, en segon lloc, pels informes enviats pel comandant del lloc de la Guàrdia Civil local. En aquests informes, la benemèrita mollerussenca notificava que els refugiats que durant la guerra i la postguerra havien residit a la localitat van fer-ho en domicilis particulars o en un convent de monges deshabitat.³²

Pel que fa a la data de clausura del recinte, només en tenim algun indici. Sabem que a finals de juliol, l'Exèrcit del Nord hi seguia tenint destinat un oficial encarregat dels presoners i, d'altra banda, no va ser fins a començaments d'agost que les autoritats militars van retornar el control de l'estació als civils; fins aquell moment, estava sota el seu control estricte per no dificultar el moviment de tropa i de captius.³³

Si ampliem el focus d'anàlisi al conjunt de la província, sabem que Lleida, Cervera, Tremp, Bossòst i la Seu d'Urgell van ser les altres localitats que van tenir camps de concentració. Però no podem explicar la història d'aquests recintes sense tenir en compte dos factors fonamentals.

El primer és que els recintes de la capital provincial van començar a funcionar el 1938. Una singula-

ritat en el conjunt del Principat que s'explica perquè des de l'abril d'aquell any el front s'havia estabilitzat ja en terres de Ponent. Això va fer que les autoritats franquistes decidissin obrir aquests recintes per poder classificar els milers de capturats en aquells moments. El segon aspecte remarcable és que la província és fronterera amb França i Andorra, això va fer que alguns d'aquests recintes fossin utilitzats, bàsicament, per classificar els refugiats, ja fossin espanyols o estrangers, que travessaven clandestinament la frontera –i eren capturats, evidentment.

Feta aquesta breu contextualització, vegem els camps restants de la província.

Els camps de concentració de Lleida els van instal·lar a la Seu Vella (també coneguda com *El Castell*), el Seminari Vell i el Seminari Nou i van estar actius des del 1938 fins 1940. Malgrat que desconeixem la data exacta d'obertura de cada un d'aquests recintes, sabem que en un primer moment la proximitat del front va fer que funcionessin, bàsicament, com a centres d'evacuació de presoners a la rereguarda franquista.³⁴ Així doncs, malgrat que amb la seva obertura les autoritats franquistes ja disposaven de centres classificadors en terres catalanes, el seu funcionament estava condicionat a l'enviament, quan era necessari, de presoners als recintes de Barbastre –caserna General Ricardos, amb capacitat per retenir entre 7.000 i 10.000 homes–, San Gregorio (Saragossa) i San Juan de Mozarrifar (Saragossa), amb capacitat per uns 10.000 captius més.³⁵

Segons les poques dades disponibles, el 15 d'abril del 1939, la ICCP calculava que aquests recintes tenien capacitat per a 5.000 homes. Ignorem si en aquells moments la xifra de retinguts era aquesta; sembla que entre els mesos de juny i setembre del 1939 per aquests centres –no podem especificar camp per camp– van passar-hi uns 8.000 homes, dels quals 314 van acabar sent enviats a penals de la mateixa ciutat. Exceptuant el cas del Seminari Nou, que va ser clausurat a finals de juliol de l'*Año de la*

³¹ AGMA, CGG, R 128, A1, L 56, Cp 24, "Sobre las grandes dificultades existentes para depurar las responsabilidades a los milicianos prisioneros en los frentes de Cataluña y Levante", 16/06/1938.

³² ACPU, AdM, Correspondència entrada, 24/02/1940, 03/03/1940 i 11/06/1940.

³³ ACPU, AdM, Correspondència entrada, 31/07/1939.

³⁴ AGMA, ZN, A 15, L 16, Cp 7, "Plan de avance..."; i J. RODRIGO, *Cautivos: Campos de Concentración en la España franquista, 1936–1947*, Barcelona, Crítica, 2005, p. 84 i 94.

³⁵ AGMA, CGG, A 1, L 56, Cp 24, "Sobre las grandes dificultades existentes para depurar las responsabilidades a los milicianos prisioneros en los frentes de Cataluña y Levante", 16/06/1938.

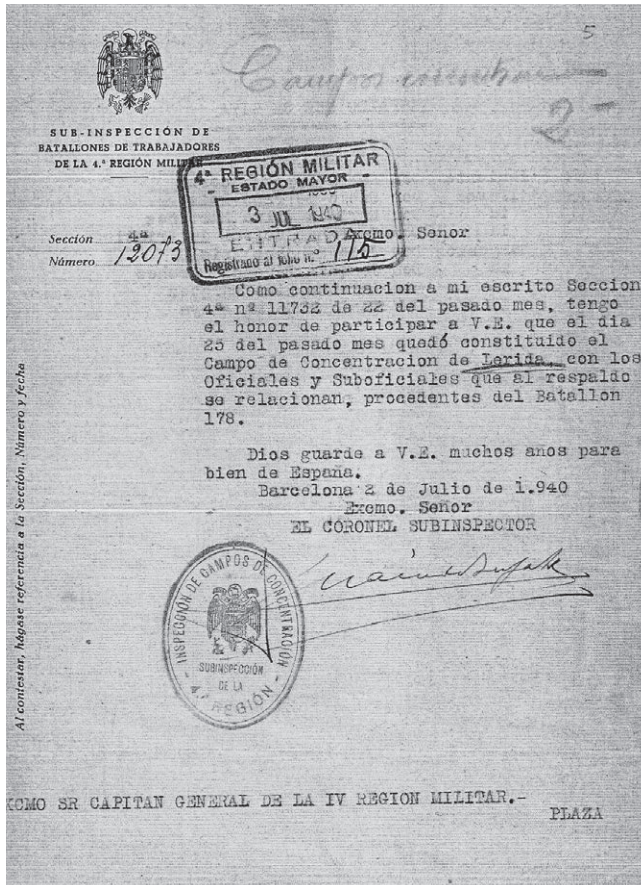

Figura 2: Obertura d'un camp de concentració a Lleida (juny 1940). Font: AIMP, CGRM-A.

Victoria, no podem concretar les dates de clausura de cada un d'aquests centres. Malgrat no disposar de masses dades concretes, sabem que l'estiu de 1939 a Lleida seguia funcionant un camp que en-

viava presoners a BBTT, que a l'octubre del mateix any seguia rebent presoners i que el 25 de juny del 1940³⁶ la Comandància de la 4a Regió Militar continuava utilitzant un d'aquests camps (possiblement la Seu Vella) com a centre distribuïdor de quintos desafectes a BDST, fins la seva clausura l'agost de 1940. En aquells moments, l'oficialitat encarregada del camp era escadussera –un tinent, tres alferes i tres sergents–, dada que ens confirma que els camps utilitzats per enviar quintos als BDST tenien unes dimensions més modestes –pel que fa a la quantitat d'homes retinguts, s'entén– que els recintes operatius durant la primavera del 1939.³⁷ Igualment, cal destacar que després de ser clausurat com a camp de concentració, el Seminari Vell va ser utilitzat com a presó habilitada fins el 1943, complementant així una presó provincial sobresaturada de reclusos.³⁸

Pel que fa a Cervera, en un primer moment (a partir del 24 de gener) va funcionar un centre especial d'evacuació –que enviava els presoners del CE d'Urgell cap a Lleida– ubicat en el magatzem de l'empresa Cros, conegut popularment com *El Ciment*. Com que la ciutat disposava de bona comunicació ferroviària amb Lleida i Manresa, i indirectament amb Barcelona, el 10 de febrer va evolucionar a camp de concentració. Durant la primavera de 1939, va canviar d'emplaçament: va ser traslladat a la universitat creada per Felip V el segle XVIII. Si bé és cert que el canvi d'edifici va permetre millorar-ne el funcionament (l'espai era més gran), no va evitar l'aparició de brots de tifus entre els retinguts.³⁹

³⁶ M. BARALLAT I BARÉS, *La repressió a...*, p. 122, 131 i 138; Centre de Recursos per a l'Autoaprenentatge i la Investigació – Biblioteca Pavelló de la República (CRAI-BPR), F – FV 1939/1. "Camps de concentració, Tribunal de cuentas", 1939. Coneixem el cas d'un presoner que s'havia fugat d'un dels camps de la capital del Segrià i que va ser capturat a Terrassa el setembre del 1939, el 2 d'octubre va ser reenviat al recinte concentracionari que encara funcionava a Lleida, ANC, CPHB, C 2260. AIMP, CGRM-A, C 21, Expedient 33, "Nuevo campo en Lérida y otro en Cervera", 1940; i AIMP, CGRM-A, C 20, E 44, "Depósito de prisioneros. Supresiones", 1940.

³⁷ Així, mentre que l'1 de juliol del 1939 a Catalunya hi havia 13.594 homes enquadrats en BBTT, el 15 de maig del 1940 –quan s'estava organitzant la substitució dels BBTT pels BDST– la xifra d'homes retinguts en el sistema d'explotació laboral extrajudicial havia augmentat fins els 14.045; en canvi, el 25 de juny del 1940, quan els BDST encara coexistien amb les restes dels antics BBTT creats durant la guerra, s'havia reduït notablement la xifra: 7.046 homes. AGMA, ZN A35, L 12, Cp 4, 1939; i AIMP, CGRM-A, C 21, E 39, "BBTT. Asuntos de carácter general", 1940.

³⁸ AIMP, CGRM-A, C 21, E 24, "Establecimientos penales", 1940; ANC, CPHB, C 483; i M. BARALLAT I BARÉS, *La repressió a...*, p. 121.

³⁹ J. SUBIRATS PIÑANA, *Pilatos 1939–1941. Prisión de Tarragona*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 1993, p. 1; J. L. MARTÍN RAMOS, G. PERNAU, *Les veus de presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*, Barcelona, Edhasa – La Campana, 2003, p. 60; i J. M. SOLÉ I SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya, 1938–1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985 p. 46. Informació corroborada per Jordi Oliva i Josep Calvet, dos investigadors que estan treballant sobre la repressió de postguerra en la capital de la Segarra. Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG), Ajuntament de Cervera (AdC), "Actas 1938–1940", 13/04/1939, 01/06/1939 i 10/10/1939. Com passava a Mollerussa, els problemes d'aprovisionament d'aigua potable i eliminació d'aigües fecals eren una constant a la ciutat.

Conjuntament amb els camps de Reus i Figueres, el de Cervera va ser un dels que va tenir una existència més dilatada en la Catalunya de la postguerra. Aquesta estabilitat en el funcionament queda corroborada no només pel constant enviament de presoners desafectes a les presons de Barcelona, sinó també amb la creació d'un model propi de llistat de presoners. En aquestes relacions nominals, a més d'indicar-se que segons les normatives del 12 d'abril havien estat classificats com «A. Prisión», constava el nom i els cognoms dels captius, la seva edat, el rang militar –si és que havien estat oficials de les brigades mixtes republicanes– i el veïnatge. Un bon exemple del volum de presoners que van passar per aquest camp és la capacitat calculada per la Inspección en el mapa-informe (5.000 homes) i que, segons consta en els llistats de la Junta de Clasificación del recinto, fins l'11 d'agost de 1939 havien estat deixats en llibertat 3.322 presoners. Igualment, l'enviament de presoners desafectes a les presons de la Ciutat comtal va ser constant; ho certifiquen els combois del 29 d'abril (30 homes), 21 de juny (33 presoners) i del 13 de novembre (26 individus).⁴⁰

El desembre de 1939 el camp va ser tancat temporalment per fer-hi les reformes necessàries per instal·lar-hi una caserna que, a més d'allotjar la tropa, havia de servir, en un futur proper, com a centre distribuïdor de quintos desafectes. En aquest moment, les autoritats penitenciàries van aprofitar per utilitzar l'imponent edifici com a presó habilitada –situació excepcional que va allargar-se fins a finals de febrer de 1940, quan van ser traslladats els últims presos i els 25 guàrdies que la vigilaven. Pocs dies després, la direcció de la presó va retornar, previ inventari, l'edifici a l'Ajuntament i aquest, després de les corresponents gestions amb les autoritats militars, va aconseguir que la 2a i la 4a companyia del

TRIBUNAL CLASIFICADOR DEL CAMPO DE CERVERA (Relación 1)
 Relación de individuos que se encuentran concentrados en el Campo de Cervera
 a las cuales se les clasifica con esta fecha en PRISION y a disposición del Sr. Auditor de Guerra de la plaza de Barcelona para su libertad. Se adjuntan sus correspondientes recibidos para su entrega a los interesados.

Núm. del acta	NOMBRE Y APELLIDOS	EDAD	VECINO DE.
3270	Juan Domínguez	25	Segor (Barcelona)
1926	Antonio Martínez Navarro	25	Santiago y Tarradellas
3265	Pedro Perales Serrano	28	Marmolejo (Jaén)
31113	Juan Hernández Domingo	23	Algesare (Murcia)
3159	Jose Lamasares del Campo	24	Vigo (Pontevedra)
3141	Antonio Gascón Ortao	26	Perarrua (Euzkoa)
3306	Gregorio Lozano Gonzalez	29	Laujar (Almería)
3304	Frutos Gomez Moñibas	28	Arganda del Rey (Madrid)
4094	Antonio Lopez Fernandez	29	Quessada (Jaén)
4050	Jose Andrés Salas	26	Ambite del Tajuña (Madrid)
4258	Jana Iser Miguel	24	Alcuber (Tarragona)
2376	Fernando Viloro Ganas	47	Castellas (Barcelona)
2377	Francisco Colome Fallero	42	Montequi (Barcelona)
1976	Masebio Maselga Bertoli	49	Suria (Barcelona)
1765	Francisco Torres Cañadas	43	Suria (Barcelona)
3994	Jose Cerveron Balaguer	27	Barcelona
3796	Jose Amoros Sorribes	22	Artesa del Segre (Lleida)
3807	Jose Albiol Aleman	19	Arbos del Penedes (Tarragona)
3283	Pedro Almacellas Domingo	38	Llar de Cans (Lleida)
3999	Pedro Batet Soler	35	Bisbal de Penades (Tarragona)
3890	Daniel Bravo Gomes	30	Tetuan de las Victorias (Madrid)
3458	Jose Bosch Parches	33	Llers (Lleida)
3389	Jose Bená Molins	32	Torres del Segre (Lleida)
3747	Francisco Barba Espinal	26	San Pedro (Barcelona)
3589	Juan Camps Cardador	25	Villaviciosa (Gorbea)
36 94	Buenaventura Corbella Serret	26	Talladell (Lleida)
Andres	Corrales Jimenez nº3265	28	La Lipa (Cadiz)
3589	Valentin Caballes Ribera	30	La Nou (Barcelona)
1947	Jose Cunill Pons	33	Berga (Barcelona)
1798	Jose Costafreda Oriol	36	Castellana (Lleida)

Figura 3: Llistat de presoners del camp de Cervera (maig 1939). Font: ANC, CPHB.

batalló núm. 134 fes les tasques de «reparación en el edificio de la Universidad de Cervera». Així va ser com a partir del 26 de juny del 1940 el camp va tornar a funcionar, ara com a centre distribuïdor de quintos a BDST i peça fonamental en la xarxa d'evacuació de refugiats que travessaven il·legalment la frontera amb França.⁴¹

⁴⁰ ANC, CPHB, C 550, 802, 2041, 602, 2109, 653 i 1125. AGMA, CGG, M 2, T 6, To 238, "Inspección de Prisioneros..."; i ACSG, AdC, "Camp de presoners i batalló 134 de treballadors. Cervera. Llibre - registre de telegrams i sortides de presoners", 1939. ANC, CPHB, C 29, "Salidas. 12 abril... N° 6.263", 29/04/1939; ANC, CPHB, C 2041 i 1125, respectivament.

⁴¹ ACSG, AdC, "Actas 1938-1940", 15/12/1939; i AIMP, CGRM-A, C 21, E 23, "Cárceles. Evacuación de los presos de la cárcel de Cervera", 1940. Aquesta conversió de camp de concentració a presó habilitada –complint les ordres dictaminades pel Ministeri de l'Exèrcit– no va ser exclusiva del cas català; també va passar, per citar un exemple, amb el monestir cartoixà de Porta Coeli (València), en aquest cas va ser presó habilitada des de l'1 de desembre de 1939. ANC, CPHB, C 412. ANC, CPHB, C 30 (2), "Salidas 10 noviembre... N° 8.121", 21/03/1940; AGSG, AdC, "Actas, 1938-1940", 15/03/1940, 29/03/1940, 13/04/1940 i 04/05/1940. AIMP CGRM-A, C 21, E 33, "Nuevo campo en..."; i AIMP, CGRM-A, C 20, E 41, "Depósito de prisioneros. Campo de Figueras", 1940-1941. Per comprendre el funcionament de les xarxes d'evacuació de refugiats durant la Segona Guerra Mundial, llegiu: J. CALVET, *Les muntanyes de la llibertat. El pas d'evadits pels Pirineus durant la Segona Guerra Mundial*, Barcelona, L'Avenç, 2008.

Si ens centrem en la zona més septentrional de la província, tenim la certesa que la Seu d'Urgell, Tremp i Bossòst van ser localitats on l'estiu de 1940 hi havia camps de concentració. Serien, per tant, d'aquella segona generació de camps de dimensions molt més modestes que els que trobàvem durant la primavera de 1939. El problema és que, malgrat ser territori de frontera –i, en conseqüència, zona de pas per on transitaven, clandestinament, refugiats ja fos de Catalunya cap a França, o Andorra, com a la inversa–, la documentació militar sobre aquests recintes és molt escassa: sabem, per exemple, que a l'abril de 1939 la Inspección de Campos no gestionava cap recinte a la zona; possiblement perquè era zona conquerida feia poques setmanes.

Pel que fa al recinte de la Seu d'Urgell, l'any 1939 va enviar 97 homes a les presons de Lleida capital; però ignorem la data exacta de l'enviament, ni si aquest va ser gradual ni si incloïa tots els homes que estaven en el recinte. El juny de 1940 funcionava un centre receptor d'homes (espanyols i estrangers) procedents d'Andorra, i el juliol d'aquell mateix any, en els informes de Capitanía General es notificava que en aquest «Campo de recepción» –el nom és important perquè ens indica la seva funció en el context de la Segona Guerra Mundial, i més concretament arran de la caiguda de França i la consegüent creació de la França de Vichy– s'hi retenien una desena d'individus pendents de ser enviats a Reus.⁴²

Quelcom molt similar passa amb el camp de Tremp, del qual només en tenim dues referències documentals. La primera, entre finals de gener i començaments de febrer de 1939, explicant que s'utilitzava per evacuar presoners dels CE d'Urgell i Ma-

estrat cap al camp de Barbastre –per tant, sembla que més que un camp era un centre d'evacuació. La segona, que el 23 d'agost de 1940 va ser clausurat enviant el seu personal i interns al camp de Reus.⁴³

Les referències al camp de Bossòst són escasses i només ens permeten deduir que va funcionar entre el juny i l'agost de 1940, data en què –com era habitual en aquells moments– es van enviar els retinguts al recinte concentracionari de Reus. Com sol ser habitual, els informes castrenses no especifiquen si eren quintos desafectes o refugiats.⁴⁴

Així doncs, a mode de breu conclusió, podem veure que el sistema concentracionari franquista –més enllà de la cronologia exacta de cada recinte i, fins i tot, la localització concreta de cada camp– va anar evolucionant i mutant les seves funcions –primer classificar i distribuir presoners de guerra i, després, retenció de quintos desafectes i refugiats procedents dels països veïns (França i Andorra). Això va comportar la reducció de recintes, l'evident reducció de les dimensions dels que encara funcionaven i el canvi de procedència dels retinguts. Però aquesta realitat concentracionària dels anys 1940, 1941 i 1942 seria incomprendible sense l'experiència de 1939. Tot i que nascuts en un context bèl·lic, no ens ha de sorprendre la seva durada passat 1940: havien demostrat ser uns instruments de càstig extrajudicial extraordinàriament eficaços, el *Nuevo Estado* els va adaptar a la nova conjuntura, sense renunciar mai a la seva naturalesa repressora. Aquesta divisió entre els bons i els mals espanyols, els *nacionales* i els *rojos*; en definitiva, entre Espanya i l'anti-Espanya va ser sempre la font de legitimitat, fonamental i última, de la dictadura.

⁴² M. BARALLAT I BORÉS, *La repressió a...*, p. 130–131. J. RODRIGO, *Cautivos: Campos de...*, p. 220; AIMP, CGRM–A, C 20, E 44, "Depósito de prisioneros..."; i AIMP, CGRM–A, C 20, E 45, "Depósitos de prisioneros...".

⁴³ J. RODRIGO, *Cautivos: Campos de...*, p. 175 i 351; i AIMP, CGRM–A, C 20, E 44, "Depósito de prisioneros...".

⁴⁴ J. RODRIGO, *Cautivos: Campos de...*, p. 220; i AIMP, CGRM–A, C 20, E 44, "Depósito de prisioneros...".